

ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚА ВА АХБОРОТЛАШТИРИШ АГЕНТЛИГИ

ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ФАКУЛЬТЕТИ

Михридинова М.Т.

КАСБИЙ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Методик қўлланма

Тошкент 2009

Тузувчи: М.Т.Михридинова. «Касбий таълим методлари». /ТАТУ. 27 б. Тошкент, 2009

Замонавий мутахассис ўз касбий фаолияти соҳасидаги янгиликларни эгаллаб бориши, истиқболдаги тараққиёт йўналишлари ҳамда юзага келувчи муаммоларни ечиш йўллари кўра билиши лозим. Бундай талаблар даражасидаги мутахассисни тарбиялаш учун касбий таълимни амалга оширишнинг самарали шакллари, фаол методлари ҳамда замонавий воситалари мажмуасини ишлаб чиқиш ва илмий-методик жиҳатдан асослаш лозим бўлади.

Мазкур қўлланманинг мақсади бўлғуси педагогларни касб-хунар коллежларида ўқувчиларга назарий ва амалий таълим беришда қўлланиладиган касбий таълим методлари билан таништириш ва турли вазиятларда у ёки бу методни тўғри танлаш бўйича тавсиялар беришдан иборат.

Тақризчи:

Низомий номидаги Тошкент Давлат

педагогика университети,

«Касбий таълим методикаси»

кафедраси мудир, п.ф.н., доц.

Ш.С.Шарипов

Тошкент Ахборот Технологиялари Университети, 2009

КИРИШ

«Ўқитувчи ҳар доим беихтиёр ўзи учун энг қулай

бўлган ўқитиш методини танлашга интилади.

Ўқитиш усули педагог учун қанчалик қулай бўлса,

у талабалар учун шунчалик ноқулай бўлади.

Фақатгина ўрганувчилар ёқлайдиган ўқитиш

тури тўғридир».

Л. Н. Толстой

Касбий таълим ўқитувчиларининг иш тажрибаси ва илм-фан томонидан методларнинг катта туркуми йиғилган. Улар ўқишнинг ижобий мотивларини шакллантиришга, ўрганиш фаоллигини уйғотишга, талабаларнинг бой ўқув ахборотиغا эга бўлишларига махсус йўналтирилгандир.

Бироқ педагогик фаолиятнинг муваффақиятли бўлиши учун ўрганишни фаоллаштирувчи методлар мажмуасидан фойдаланиш зарур бўлади. Улар қуйидагилар: рағбатлантириш, назорат, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўзини баҳолаш. Ўқитиш методларининг ўзига хос хусусияти талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятида билим, уқув ва кўникмаларни шакллантиришдан иборат.

Ушбу қўлланмада келтирилган методлар бирикмаси нисбатан яхлитдир, чунки улар ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини активлаштиришнинг барча структуравий асосий элементларини (уни ташкил қилиш, рағбатлантириш ва назорат қилиш) ҳисобга олади. Унда билиш фаолиятининг қабул қилиш, англаш ва амалда қўллаш каби жиҳатлари бир бутун акс эттирилган.

Методларнинг хилма-хиллиги педагогларни танлаш вазиятига қўяди. Муайян ўқитиш шароитларида қандай метод ва унинг бошқа метод ва усуллар билан бирикмасини қўллаш керак? Бу нимага боғлиқ? Ушбу саволларга мазкур қўлланмада жавоб топасиз.

Қўлланма техник олий ўқув юртларининг «Касб таълими» йўналиши талабалари, педагоглари ва ўрта махсус касб-хунар таълими ўқитувчилари учун мўлжалланган.

Касбий таълим методлари

Метод грекча сўз бўлиб усул, бирор нарсага йўл деган маънони билдиради. Ўқитиш методлари – бу педагог ва талабанинг ҳамкорликдаги фаолият усуллари бўлиб, улар ёрдамида ўқув-тарбиявий мақсадларга эришилади, назарий ва амалий билимлар, уқув ва кўникмалар шаклланади, билиш қобилиятлари ривожланади, дунёқараш юзага келади. Мавжуд касбий таълим методларини шартли равишда икки турга бўлиш мумкин: репродуктив ва продуктив. Бу методларни тўлиқроқ тавсифлаш мақсадида қуйидаги элементлардан иборат бўлган моделдан фойдаланамиз:

- ўқитувчи мақсади, унинг фаолияти, воситалари;
- талаба мақсади, фаолияти, воситалари;
- шахсни ўзгартириш механизми;
- ўқитиш натижаси.

Репродуктив методлар. Улар икки гуруҳга бўлинади: информацион-рецептив ва индуктив-репродуктив.

Информацион-рецептив методлардан фойдаланган педагог ўз олдида қуйидаги мақсадларни қўяди: ўрганилаётган ўқув материали тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш. Унинг фаолияти эса кўргазмалилик, тизимлилик ва кетма-кетлик тамойилларига риоя қилган ҳолда тайёр ахборотни қабул қилишни ташкиллаштиришдан иборат бўлади. Бу фаолият учун эса макетлар, моделлар, плакатлар, схемалар, жадваллар, дарсликлар, кинофильмлар, диафильмлар каби воситалар зарур бўлади.

Талабанинг мақсади – билимларни бошланғич эгаллаш, унинг фаолияти эса қабул қилинган ахборотни англаш ва ёдда сақлаб қолишдан иборат бўлади. Восита сифатида маърузадаги ёзувлари, конспектлар, тезислар, дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва ҳ.к.лар хизмат қилади.

Шахсни ўзгартириш механизми унда аниқ йўналишнинг мавжудлигида намоён бўлади.

Информацион-рецептив методлардан фойдаланиш натижасида талабаларда уларнинг кейинги фаолияти йўналишини аниқлаб берадиган билимлар доираси ва дунё тўғрисидаги тасаввур шаклланади.

Инструктив-репродуктив методлар доирасида ўқитувчининг мақсади ўқувчиларда репродуктив характердаги фаолиятга асосланган ўқув ва малакаларни шакллантиришдан иборат. Педагогнинг ўргатиш фаолияти эса талабага бирорта фаолиятни бажариш усули тўғрисида кўрсатма беришдан иборат бўлади. Воситалар сифатида эса ёзма кўрсатмалар, алгоритмик жадваллар, фаолият намуналари хизмат қилиши мумкин.

Талабанинг мақсади – алоҳида амалларни эгаллаб, бирорта фаолият турини бажара олишдир. Унинг фаолияти эса билиш характерида бўлиб, фаолият намуналарини, маълум кўринишдаги амалларни бажаришдан иборат.

Кўп марта такрорлаш натижасида талабаларнинг фаолият усулларини бажариш тажрибаси ўқув ва малакаларга айланиб боради. Бунда восита сифатида қабул қилиш учун мўлжалланган турли хилдаги вазифалар хизмат қилади.

Шахснинг ўзгариши унинг фаолиятга тайёрлигида намоён бўлади.

Ўқитиш натижаси талабалар томонидан мавжуд бўлган маданиятни қабул қилишни таъминлайдиган турли хилдаги фаолият усулларини эгаллашдан иборат бўлади.

Шундай қилиб, репродуктив методларнинг етакчи, устивор функцияси – бу ўқитиш функциясидир, ривожлантирувчи ва тарбиявий функциялар улар негизида ҳосил қилинади.

Продуктив методлар. Продуктив методлардан фойдаланилганда педагог ва талабанинг мақсади ўзгаради.

Педагог ўз олдига талабаларнинг билиш қобилиятларини, касбий қизиқиши ва дунёқарашини, ижодий фаолият тажрибасини шакллантириш мақсадини қўяди. Маълумки ижодий фаолият тажрибаси муаммо ва муаммоли вазифаларни ечиш жараёнида ўзлаштирилади, шунинг учун педагогнинг фаолияти муаммоли вазиятларни ташкил қилишдан иборат бўлади. Бу талабаларнинг уч босқичдан иборат бўлган психик ҳолатида ўз аксини топади: қарама-қаршилиқларни англаш, уларни қийинчилик сифатида қабул қилиш, уларни ечиш истаги. Ўқитишнинг бу методини самарали ташкил қилишда педагогга муаммоли матнлар, битта предметга турли нуқтаи назарларни ифодаловчи қўшимча адабиётлар, у ёки бу фанда мавжуд бўлган парадокслар, реал ҳаётга мурожаат қилиш ва уни илмий далиллар, муаммоли тажрибалар билан таққослаш ва ҳ.к. воситалар ёрдам беради.

Талабанинг мақсади илмий тадқиқотга мос келадиган фаол ижодий тафаккурдан иборат бўлади (муаммо, гипотеза, исбот, ҳулосалар).

Ўқитиш воситалари педагог воситалари билан қисман ёки тўлиқ мос тушади.

Шахс томонидан ўзлаштирилган ижодий фаолият тажрибаси уни жамиятдаги ижодий ўзгаришларда қатнашишга тайёрлайди. Шахсдаги сифат ўзгаришлар худди шунда намоён бўлади. Ўқитиш натижаси талабаларда ижодий фикрлаш структурасининг мавжудлигидан иборат бўлади.

Шундай қилиб, продуктив методлар доирасида билимлар талабаларни ривожлантириш воситаси бўлиб хизмат қилади, яъни унинг етакчи функцияси ривожлантирувчи функциядан иборат бўлади.

Методларни батафсил кўриб чиқамиз.
Ўқитишнинг репродуктив методлари

Информацион-рецептив методлар. Хабар-баён – бу педагогнинг вақт бўйича узоқ бўлмаган оғзаки бадиий-тавсифий монологи бўлиб, унинг асосида ўқув материали мазмуни элементи ётади. Кўпинча бу метод далилий материалларни ўрганишда қўлланилади, уни тадбиқ этишнинг етакчи шакли ҳикоя ҳисобланади. Ўқув фаолиятда хабар-баённинг қуйидаги кўринишларидан фойдаланилади: баён-кириш, мавзу баёни, баён-хулоса. Баён-киришнинг асосий мақсади – тингловчиларни янги материални қабул қилишга тайёрлаш. Бунда ўрганилган билимларни фаоллаштириш, навбатдаги фаолиятнинг мақсадини аниқлаш, мотивацияни вужудга келтириш каби усуллардан фойдаланилади.

Мавзу баёни мавзунинг мазмунини тўлиқ очиб беради, бунда педагог қатъий мантиққа, режага, баён қилиш кетама-кетлигига риоя қилади, муҳим тушунчаларни ажратиш, иллюстрация, ишончли мисол каби усуллардан фойдаланади. Баён-хулосанинг мақсади машғулотга яқун ясашдан иборат бўлиб, унда қуйидаги усуллардан фойдаланилади: асосий фикрни ажратиш, ўрганилганларни умумлаштириш, мавзу бўйича хулосалар чиқариш ва талабаларнинг ишларини баҳолаш, навбатдаги мустақил ишларни ташкил этиш. Мантиққа асосан хабар-баён методи дедуктив ёки индуктив характерга эга бўлиши мумкин. Бу методдан турли ёшдаги гуруҳлар билан ишлашда фойдаланиш мумкин.

Тушунтирув-кўргазмали баён – бу педагогнинг давомли оғзаки монологи бўлиб, унинг асосида информатив билиш ҳажмига, юқори даражадаги мураккаб мантиқий тузилишга эга бўлган, образлар, исботлар ва умумлашмалар билан характерланадиган ўқув материали мазмуни ётади. Бундай баённинг мантиқий маркази илмий тафаккур соҳасига тегишли бўлган бирор назарияни умумлаштиришдан иборат бўлади. Бу ердаги аниқ далиллар иллюстрация ёки бошланғич ҳолатлар бўлиб хизмат қилади. Агар педагог режани мукамал тузиб, материални кетма-кет ва қатъий мантиққа асосан режа бўйича баён қилса, ҳар бир бўлимдан сўнг оралик хулосалар чиқарса ва умумлаштиради, бир бўлимдан бошқасига ўтишда мантиқий боғлашлар, янги сўзларни ажратиш, кўргазмалилик тамойилларига риоя қилса, баён шунчалик самарали бўлади. Санаб чиқилганларнинг ҳаммаси бу методнинг усуллари ҳисобланади. Методнинг асосий хусусияти талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиришдан иборат (асосий фикрларни ёзиб бориш, конспект ёзиш, жадвал ва схемалар тузиш, баён қилинаётган материални моделлаштириш ва ҳ.к.).

Тушунтирув-кўргазмали баён мантиққа кўра дедуктив ёки индуктив турда бўлиши мумкин. Метод тушунтирув-кўргазмали маъруза шаклида амалга оширилади.

Образли-ассоциатив баён асосида кўргазмалилик тамойили ётади. Образли-ассоциатив баён – бу педагогнинг оғзаки монологи бўлиб, талабаларга ўқув материалининг образли-ассоциатив кўриниши тақдим қилинади. Бу ахборотни қабул қилиш ва ёдда сақлаб қолишга, ақлий фаолиятни фаоллаштиришда толиқишнинг олдини олишга ёрдам беради. Образли-ассоциатив

конструкциянинг асосий элементи таянч сигнал ҳисобланади. Таянч-сигнал бирлик ассоциатив образ бўлиб, у бирорта маънога эга бўлган гапнинг ўрнини босади, у хотирада олдиндан маълум бўлган ва тушуниб олинган ахборотни зудлик билан тиклаш имконини беради. Сўзларни ассоциатив образга айлантириш учун педагог ривожланган образли тафаккурга эга бўлиши керак. Бундан ташқари, бир қатор шунга ўхшаш алмаштириш усуллари мавжуд: иероглифлар, рамзлар, пиктограммалар, гротескли шакллар, ранглар, график дизайнер, сўз брикмалари ва образлар.

Иероглиф-сўзни бидирувчи белги, масалан, N – инкор, → - келиб чиқади ва ҳ.к. Квантор – сўзларнинг ағдарилган биринчи ҳарфи (Масалан, existence – мавжуд бўлмоқ, E нинг \$ ағдарилгани билан белгиланади). Рамз - ғоялар, билимлар йиғиндисини тасвирловчи усул (герблар, турли ташкилотларнинг белгилари ва ҳ.к.). Пиктограмма – бу иероглифга яқин бўлган расм. Гротеск – эсда қоладиган образ ҳосил қилиш учун бирор нарсани жуда бўрттириб, кучайтириб кўрсатиш. Образли-ассоциатив баён кўпинча маъруза-визуализация шаклида амалга оширилади.

Намойиш ва кўргазмали методлар. Намойиш методлари жараён, ходисаларни приборлар, тажрибалар, техник ва тажрибавий қурилмалар, ўқув кино ҳамда моделлар, прибор ва қурилмаларнинг ўзи ёрдамида кўрсатишни кўзда тутади.

Кўргазмали метод одатда плакатлар, жадваллар, схемалар, расмлар, доскадаги ёзувлар ёки кўргазмали материални ёрдамчи воситалар (кодоскоп, ўқув киноси, видеомагнитофон, телевидение ва ҳ.к.) дан кўрсатиш билан боғлиқ. Улар ҳар доим бошқа методлар билан биргаликда ишлатилади. Намойиш ва кўргазмали методларнинг усуллари қуйидагилардан иборат: уларни вербал методлар билан бирга қўшиб олиб бориш, шарҳлай олиш, кузатиш мантиғи, энг муҳимини ажратиш, тушунтиришнинг аниқлиги. Фойдаланиш методикаси уч босқичдан иборат: 1) кузатишга тайёргарлик, 2) бевосита кузатиш, 3) кузатиш натижаларини таҳлил қилиш.

Информатив матнларни ўқиш. Методнинг моҳияти янги билимларни китоб (матн) билан мустақил ишлаш асосида олиш, шундай иш уқув ва кўникмаларини эгаллашдан иборат. Матн билан мустақил ишлаш уқув ва кўникмалари узлуксиз таълимнинг мажбурий шартларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун бу метод энг муҳим методлар қаторига киради. Методдан фойдаланишга кўра уни икки турга бўлиш мумкин: 1) ўқитувчи раҳбарлиги остида ўқилган матн қисмларини қадамба-қадам тушуниб бориш; 2) матнни тўлиқ ўзлаштириш учун талабанинг мустақил ишлаши. Бу методни самарали қўллаш уни тўғри ташкил этишдан иборат бўлиб, бунга қуйидагича эришилади:

- машғулотда информатив матнларни ўқиш жойи ва вақтини белгилаш;
- матнни шундай танлаш керакки, уни педагогнинг ёрдамсиз ўзлаштириш мумкин бўлсин;
- талабаларга ўқиш бўйича кўрсатмалар бериш ва вазифаларни аниқлаштириш;
- вазифаларни бажариш жараёнида баъзи талабаларнинг фаолиятни тўғрилаш;
- бажарилган ишни жамоавий таҳлил қилиш.

Бу методда кўп қўлланиладиган усуллар қуйидагилар: асосий фикрни ажратиш, уни аввал ўрганилганлар билан таққослаш, режа, тезислар тузиш, бир сўз ёки гап асосида ўқилганларни умумлаштириш, конспект ёзиш, матнли ахборотни кўргазмали образга кодлаш, савол-жавоблар, маълум қисмлар учун вазифалар бериш, схема ва жадвалларни тўлдириш, матнга ўхшаш бўлган

шахсий мисоллар келтириш. Информатив матнларни ўқиш методи дарсликлар билан мустақил ишлаш шаклида амалга оширилади.

Ўқитишнинг индуктив - репродуктив методлари. Машқ - фаолиятни ташкил қилиш методи бўлиб, у бирор фаолиятни кўп марта такрорлашдан иборат бўлади. Бунинг натижасида ўқув ва кўникмалар шаклланади ёки такомиллашади. Машқнинг қуйидаги турлари мавжуд: жамоавий ва индивидуал, оғзаки ва ёзма, намуна бўйича ёки ўзгарувчан машқлар. Машқларни ташкил қилишда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

- мотивацияни ташкил қилиш (бу фаолият ёки операция нима учун керак);
- назарий билимларни фаоллаштириш, фаолият бўйича кўрсатмалар бериш ва намуна кўрсатиш (машқни қандай қилиб тўғри бажариш);
- шарҳлаб бажариладиган фаолият (фикрлашни намойиш қилиш);
- ҳаракатни мустақил бажариш ва натижани намуна билан ёки назарий билимлар билан таққослаш.

Машқ методи машқ характеридаги мустақил иш шаклида амалга оширилади.

Типик ишлаб чиқариш вазиятлари методи. Мутахассислар тайёрлашда асосий касбий ўқувларни типик ишлаб чиқариш вазиятлари шароитида шакллантириш самаралироқ бўлади. Типик ишлаб чиқариш вазиятлари мутахассиснинг касбий фаолият объектлари - материаллар, жиҳозлар, машиналар, приборлар, қурилмалар, ҳужжатлар ҳамда субъектлар (бошқарув ва ишлаб чиқариш ходимлари, хизмат кўрсатиш соҳаси субъектлари ва ҳ.к.) билан ўзаро таъсирда содир бўлади ва репродуктив характерга эга бўлади. Ишлаб чиқариш вазиятлари моделлаштирилган бўлиши ёки реал жараёни аксантириши мумкин. Шунинг учун типик ишлаб чиқариш вазиятларини икки турга ажратишади: ўқув-ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқариш. Ўқув-ишлаб чиқариш вазиятларига боланғич технологик жараёнларни ажратиш; технологик жараёнлар, операциялар, усуллар, амалларнинг моделларини аниқлаш; типик конструкциялар, приборлар, машиналар, жиҳозларни сочиб-йиғиш вазиятлари киради. Ишлаб чиқариш вазиятлари эса бошқарув, диагностик, ташкилий, эксплуатацион, таъмирлаш ва ҳ.к. ларни ўз ичига олади.

Типик ишлаб чиқариш вазиятлари методини қўллаш ишлаб чиқариш масаласи шаклида амалга оширилади. Масала ечиш дейилганда ишлаб чиқариш технологик жараёни ишлаб чиқиш, махсус қурилма, машина, приборларни ўрнатиш, операторлик ишини бажариш, психологик-педагогик процедуралар тизимини бажариш кўзда тутилади.

Типик ишлаб чиқариш вазиятлари методини тадбиқ қилиш технологияси қуйидагиларни ўз ичига олади:

юз берган вазият шароитларини қисмларга бўлиш;

вазият турини аниқлаш;

ишлаб чиқариш масаласини тузиш;

мос билимларни фаоллаштириш ёки берилган ишлаб чиқариш масаласига мос бўлган алгоритм, инструктаж, ечиш намунасини топиш;

билим, алгоритм, намунани конкрет масалага кўчириш.

Инструктаж. Ушбу метод талабаларга қуйидагиларни тушунтириш учун қўлланилади:

маълум амалларнинг вазифасини;

уларни амалга ошириш усулларини;

амалий масалаларни ечиш шароитларини;

у ёки бу укувни ҳосил қиладиган операциялар кетма-кетлигини;

типик вазиятлар характеристикалари ва улардан фойдаланиш, амалда қўллаш ва ҳ.к.ларни.

Инструктаж асосини ишни бажариш учун олинадиган мўлжал ташкил қилади. У турли кўринишларда бўлиши мумкин: вазифа, тушунтирувларни тақдим қилиш, ҳаракат намунасини кўрсатиш, йўл-йўриқлар бериш, қоида ёки қонунлар билан таништириш ва ҳ.к. Ҳар қандай инструктаж учун бир қийматлилиқ, уни турлича талқин қилиш имкониятини чеклайдиган аниқлик, талабаларни маълум шароитлар ва ҳар бир конкрет вазиятларда аниқ ва хатосиз танлов ва тўғри амаллардан фойдаланишга, фаолият усулларини бажаришда қатъий кетма-кетлик ва мантиққа риоя қилишга йўналтириш. Фақат шундагина инструктаж ўқитиш методи сифатида максимал самара беради.

Ўқув жараёнидаги ўрнига кўра инструктаж уч хил бўлиши мумкин: 1) кириш, ёки йўл-йўриқ кўрсатадиган; 2) параллел, ёки жорий; 3) якуний.

Кириш инструктажи қуйидаги усуллардан ташкил топади: талабаларга бажариладиган ишнинг мазмуни, методлари, воситалари ва педагогик ўзаро таъсир шакллари, техник ҳужжатларнинг мазмуни ва олинадиган натижага, меҳнат маҳсулига талаблар; ишни тўлиғича ва алоҳида амаллари, усуллари, операцияларини бажариш қоида ва кетма-кетлигини тушунтириш; юз бериши мумкин бўлган қийинчиликлар, хатолар, меҳнат хавфсизлиги шароитлари тўғрисида огоҳлантириш. Шундай қилиб, йўлловчи (ёки кириш) инструктаж талабаларнинг ишини тўлиқ белгилаб беради.

Параллел (ёки жорий) инструктаж хусусий амалларни, тўлиқ ҳажмда бутун ишни ташкил қиладиган ҳар бир масалани ташкил қилишга ёрдам беради ва қуйидаги усулларни ўз ичига олади: паст ўзлаштирувчи талабалар ишига тузатиш киритиш, ҳар бир талаба ва бутун гуруҳ ишини кузатиш, иш турларини бажаришда ва меҳнат натижаларида мустақиллик даражасини ўрнатиш. Параллел (ёки жорий) инструктаж кўпинча индивидуал, кириш ва якуний эса гуруҳли характерга эга бўлади.

Яқун ясашга йўналтирилган якуний инструктаж қуйидаги усуллардан ташкил топади: жамоавий ва индивидуал меҳнатни, ўқув-ишлаб чиқариш фаолиятининг мустақиллик даражасини баҳолаш, меҳнат усулларини бажаришдаги ва касбий муҳим сифатлар, укувлар, ҳулқнинг ахлоқий-маънавий меъёрлари шаклланганлигидаги индивидуал камчиликларни аниқлаш, баҳоларни эълон қилиш, ақлий ривожланиш ва тарбиядаги ютуқларни қайд қилиш.

Шаклига кўра инструктажлар оғзаки, ёзма, кўргазмали, ва аралаш бўлиши мумкин. Энг катта самарадорлик ёзма кўрсатмалар берилганда таъминланади. Уни қўллаш турли хилдаги инструктив, ишлаб чиқариш, ўқув-ишлаб чиқариш ва ўқув-методик ҳужжатлардан (инструкцион, технологик, инструкцион-технологик ва операцион карталар, алгоритмлар, рецептлар, қоидалар) фойдаланиш билан боғлиқ.

Инструкциялар карталар талабалар томонидан типик кетма-кетликни очиб берадиган ўқув усуллар, амаллар, операцияларни ўзлаштириш, ўзлаштирилаётган процедураларни бажариш усуллари ва воситалари, мустақил назорат қилиш жараёнида кўрсатма беришда қўлланилади.

Технологик ва инструкция-технологик карталар комплекс характердаги ўқув-ишлаб чиқариш ишларини бажаришда қўлланилади. Улар ўз ичига технологик кетма-кетликдан ташқари комплекс ишларни бажаришга оид техник талаблар, режимлар, воситалар, ишларни бажариш қоидалари тўғрисидаги инструктив тушунтиришларни олади.

Операцион карталар ва алгоритмлардан мураккаб қурилмаларга хизмат кўрсатиш, ўрнатиш, носозликларни аниқлаш, созлаш жараёнида фойдаланилади. Улар турли ишлаб чиқариш фаолиятларида ишларни бажариш қоидалари ва ишлаб чиқариш кўрсатмаларини ўз ичига олади. Ҳар бир талабанинг ишчи столида таянч материал сифатида бўладиган ёзма кўрсатмалардан фойдаланиш яхши самара беради.

Репродуктив мулоқот. Бу билиш фаолиятини ташкил қилишнинг савол-жавоб усулидир. Методнинг энг муҳим хусусияти саволлар бўлиб, улар асосий, қўшимча, ёки йўналтирувчи бўлиши мумкин. Шунинг учун методнинг самарали бўлиши яхши ўйланган саволлар тизимига боғлиқ бўлиб, унинг мақсади талабаларни далиллар занжири, янги тушунчалар, қонуниятлар ва ҳ.к.ларни ўзлаштиришга олиб боришдир. Репродуктив мулоқотни ташкил қилиш методикаси қуйидаги усулларни тадбиқ қилишга келтирилади:

асосийни аниқлашга йўналтирилган саволлар (асосий саволлар), етарлича тўлиқ ва тўғри жавобни топишга ёрдам бериш (қўшимча саволлар), фикрларни зарур йўналишга буриш (наводяший саволлар);

жавобларни муҳокама қилиш;

жавобларни таҳрирлаш;

суҳбатдан хулосалар ясаш.

Репродуктив мулоқотдан мустақил метод ёки машқ методининг таркибий қисми сифатида фойдаланиш мумкин.

Лаборатория-амалий метод. Унинг мақсади назарияда олинган билимларни амалда қўллашни ташкил этиш, техник тизимлар, приборлар, препаратлар, техник восита ва ҳ.к. лар билан ишлаш бўйича кўникма ва укувларни шакллантиришдан иборат. Лаборатория амалиёти репродуктив характерга эга, чунки талабалар ишнинг мақсадини, уни бажариш тартибини ва охириги натижани яққол тасаввур қила олишади. Одатда лаборатория иши мавзу ўрганиб бўлингандан сўнг ўтказилади. У индивидуал, фронтал, гуруҳлар бўйича бўлиши мумкин. Лаборатория иши қуйидаги босқичларда ўтказилади: назарий тайёргарлик, ишни бажариш бўйича кўрсатма бериш, тайёргарликни текшириш, ишни бажариш, натижаларни қайта ишлаш ва тажриба мақсади билан солиштириш, бажарилган иш бўйича ёзма ёки оғзаки ҳисобот тайёрлаш. Лаборатория ишини бажариш бўйича кўрсатмалар инструкциялар карталар, алгоритмлар, ёзма ёки аралаш шаклда бўлиши мумкин. Лаборатория ишини бажариш бўйича ёзма кўрсатмалар қуйидаги структурага эга бўлиши мумкин: мақсад, назарий маълумотлар, шу турдаги тажрибаларни бажаришнинг умумий алгоритми, алгоритмни қўллаш бўйича кўрсатмалар, фойдаланиш учун мисол ёки намуна, ҳисобот тайёрлаш бўйича методик кўрсатмалар, лаборатория ишини баҳолаш мезонлари ва ҳ.к.

Ўқитишнинг продуктив методлари

Муаммоли баён методи - бу ўқитувчининг оғзаки монологи бўлиб, у муаммоли вазиятлар ва уларни ечиш бўйича таклифлар киритиш йўли билан талабаларда продуктив фикрлаш фаолиятини шакллантиради. Бунда педагогнинг ўзи талабалар олдида муаммо қўяди, муаммоли вазият ҳосил қилади, ўзи исботлайди, текширади ва хулоса чиқаради. Муаммоли баённинг тушунтирув-кўргазмалидан фарқи продуктив фикрлаш фаолияти, фикрий жараёнларнинг фаоллигидадир, чунки саводли қурилган муаммоли баён ўрганувчиларга янги билимларни тайёр холда бермайди, балки уларни олишга туртки беради, талабаларга ўз фикрларини педагог мулоҳазалари билан солиштириб, ундан олдин юришга имкон беради. Муаммоли баён ўқитишнинг учта ажралмас мақсадини амалга оширадиган ажойиб усулдир. У билимларни сифатли ўзлаштиришга имкон беради, назарий фикрлашни ривожлантиради, билишга бўлган қизиқишларни ва касбий мотивацияни шакллантиради. Муаммоли мулоқот – ўз моҳиятига кўра аудитория билан ички мулоқотдир. А.А.Вербицкий кўрсатиб ўтганидек, ўқитувчининг ўрганувчилар билан ички мулоқот ўрнатиши қуйидаги шартлар мавжуд бўлгандигина юз беради:

ўқитувчи - қонун яратувчи эмас, балки ўзининг шахсий билимлари билан ўртоқлашувчи ҳамсухбат;

педагог талабанинг ўз шахсий фикрига эга бўлиш ҳуқуқини тан олади ва ундан манфаатдор бўлади;

янги билим нафақат педагог, олим ёки китоб муаллифи авторитетига кўра, балки унинг тўғрилигини исботловчи мулоҳазалар тизими кучига кўра ҳам ҳақиқат бўлиб кўринади;

турли нуктаи назарларни муҳокама қилиш, фанни ривожлантириш мантиғини яратиш;

ўқитувчи муаммони илгари суради, муаммоли саволни қўяди ва уларга ўзи жавоб беради, натижада талабаларда микроинсайтлар (микроуфқлар) пайдо бўлади.

Булардан келиб чиқиб муаммоли баённинг қуйидаги усулларини келтириш мумкин:

педагог томонидан муҳокама қилинаётган муаммони ечиш йўлида учраган муваффақиятсизликларнинг сабаб ва характерларини очиш;

ўқитувчи томонидан нотўғри фаразларнинг мумкин бўлган оқибатларини таҳлил қилиш, баён қилинаётган материални мазмунан ривожланувчи лаҳзаларга ажратиш;

талабалар диққатини масалаларни ечиш жараёнида пайдо бўладиган зиддиятлар кетма-кетлигига қаратиш;

тушунмовчилик ва қарама-қаршилиқларни конкрет вазиятда тавсифлаш; қарама-қаршилиқларни шахслантирилган ҳолда тавсифлаш;

тушунмовчиликни савол тарихига таяниб тавсифлаш ва ҳ.к.

Муаммоли баён методи муаммоли маъруза шаклида амалга оширилади.

Мулоқотли баён методи - бу битта фандан дарс берувчи иккита мутахассиснинг оғзаки мулоқоти бўлиб, унда у ёки бу назарий саволни унга турлича қарашларга эга бўлган назариётчи ва амалиётчи, касбий мактаб ва йўналишлар вакиллари ўз позицияларидан муҳокама қилганларида реал профессионал вазият моделлаштирилади. Бу ҳақиқий мулоқот ёки унинг ўқув имитацияси бўлиши мумкин.

Ушбу методнинг самарадорлиги ўрганувчиларда ўзлаштиришнинг асоси бўлган эътиқодларнинг шаклланишида намоён бўлади. Чунки у тингловчиларни жараёнга фаол киришишга мажбур қилади; таққослаш, оппонентга фикран саволлар бериш, танлаш, у ёки бу нуқтаи назарга қўшилиш, муҳокама қилинаётган муаммога ўз позициясини, муносабатини шакллантириш, сабрсизлик билан жавоб ва янги саволни ёки аргументни кутади. Сўзсиз, бунда ўқитувчилар баҳслашиш маданиятига, оппонент мулоҳазаларида ижобийларини топиш уқувларига, бошқа позицияга хотиржам ва дўстона қарши туриш, юқори даражадаги фикрлаш ҳамда ҳулқий фаолликни намоёниш қилишлари керак. Шундай қилиб, мулоқотли баён методи кўйидаги усуллардан иборат бўлади: қарама-қарши нуқтаи назарларни аниқ тезис ҳолида тақдим қилиш; аргументация ва контраргументация; қатъий мантик, исботлаш мумкинлиги, у ёки бу нуқтаи назарни тасдиқловчи мисоллардан фойдаланиш; оппонентга муаммоли саволлар қўйиш; консенсус излаш, агар мумкин бўлса ягона умумий фикрни ишлаб чиқиш. Равшанки, ушбу методни машғулотларда қўллаш ўқитувчилардан юқори касбий маҳорат, интеллектуал ва шахсий мувофиқлик, умумий жиҳатларнинг мавжудлиги, ривожланган коммуникатив уқувлар ва импровизацияга қобилиятларни талаб қилади.

Бу ерда шундай савол туғилиши мумкин: икки турли позициядан талабалар қандай қилиб ишончли, тўғри ахборотни ажратиб олишади? Айниқса ушбу савол репродуктив методлар доирасида тайёр бир қийматли ахборотлар олишга ўрганиб қолган талабаларни ўйлантириб қўяди ва аввалига улар бу методни қабул қилмасликлари мумкин. Бундай ҳолат юз бермаслиги учун олиб борувчи (етакчи) ўқитувчи шундай дарсларда талабалар фаолиятини ташкил қилиш бўйича кўрсатмалар бериб, аудиторияни тайёрлаши лозим. Бошланғич инструктаж алгоритми кўйидагича бўлиши мумкин:

- 1) шахсланган ахборотни тинглаш;
- 2) параллел ёзиб бориш асосида уларни дафтарга қайд қилиш;
- 3) икки нуқтаи назарни таққослаш;
- 4) шахсий танловни амалга ошириш;
- 5) ўз позициясини аргументалаш.

Мулоқотли баён методи икки кишилик маъруза шаклида амалга оширилади.

Шахсга қаратилган баён методи – талабаларнинг шахсий буюртмаларига кўра педагогнинг ўқув материални монолог баён қилиш методидир. Бундай баённи ташкил қилиш технологияси уч босқичдан иборат: кириш, баён, якун. Кириш босқичи. Педагог мавзунини айтади ва талабалардан 2-3 дақиқа ичида мавзу бўйича оғзаки ёки ёзма саволлар беришни илтимос қилади. Ушбу босқичнинг самарали бўлиши талабаларда суҳбат предмети тўғрисида ижтимоий тажриба, билим ва тасаввурларнинг мавжуд бўлишига боғлиқ. Агар билимлар етарли бўлмаса, педагог олдинроқ мавзу бўйича талабаларнинг мустақил ишини ташкил қилиб, уни ҳосил қилиши керак. Агар талабалар саволлар беришмаса, бу уларнинг ушбу предметга муносабатини, курс ёки мавзуга киришганлик даражасини кўрсатади, бундай ҳолатда ўқитувчи ўз ишини саволлар билан такомиллаштириши ва ўрганувчилар билан ҳамкорлик муносабатларини шакллантириши лозим. Мазкур босқичда талабаларнинг фаоллиги саволни шакллантириш ва уни саводхонлик билан беришда намоён бўлади. Амалиёт кўпинча саволлар инфорацион, далилий характерда бўлмай, балки бирорта номувофиқлик, қарама-қаршиликни, сабаб-оқибат ва ҳ.к. алоқаларини тушунмасликни билдирадиган муаммоли характерда бўлишини кўрсатмоқда.

Ўқув материални баён қилиш. Педагог 3-4 дақиқа давомида талабаларнинг саволларини мазмун бўйича саралайди ва улар асосида баён режасини тузади. Шундан сўнг мавзу баёни

бошланади. Талабаларнинг фаоллиги шахсга қаратиш ҳисобига таъминланади, чунки талаба ўз саволига жавоб кутади ва шунинг учун педагогни диққат билан эшитади. Бунда педагог мавзунини баён қилиш жараёнида аввал савол берган талабага, сўнг бутун аудиторияга қараб баённи давом эттиради. Бу ҳар бир талабанинг қизиқиши ва эҳтиёжига бўлган ҳурматни намойиш қилади.

Яқунловчи босқич. Педагог баён сўнггида талабалардан ўз саволларига олган жавоблардан қай даражада қониқиш ҳосил қилганликларини сўрайди ва ўз навбатида саволларнинг характери ва мазмунини баҳолайди, чунки улар ўрганувчиларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари ва билим даражасини акс эттиради. Бу ўқитишда ҳамкорлик муносабатларининг шаклланишига замин яратади, ўрганиш жараёни субъект-субъект муносабатларида амалга оширилади, ўқувчиларни ўз-ўзини фаоллаштиришга ундайди, ўқитувчининг педагогик маҳорати ва профессионализминини такомиллаштиради.

Шахсга қаратилган баён уч хил бўлиши мумкин: кириш баёни, диагностик-тўғриловчи, якуний.

Шахсга қаратилган кириш баён методидан одатда мавзу, бўлим ёки курсни ўрганишни бошлаганда фойдаланишади. Унинг мақсади – ўрганувчиларнинг қизиқиш ва эҳтиёжлар доирасини, уларнинг ишга тайёрлик даражасини, ўрганиш предметига муносабатини аниқлашдан иборат. Бундан ташқари педагог ўқув жараёнида ҳисобга олиши ва фойдаланиши лозим бўлган талабалар моделини, яъни уларнинг нимани кутаётганликлари, имкониятларини билиб олиши мумкин. Айниқса, бу биринчи машғулотларда, талабалар билан биринчи учрашувда жуда муҳим бўлади. Таълимни инсонпарвар-лаштириш ва ижтимоийлаштириш тамойилини қўллаш моҳияти худди мана шундадир.

Шахсга қаратилган диагностик-тўғриловчи баён кўпинча мавзу, бўлим ёки курс баёни ўртасида ишлатилади. Унинг мақсади – ўрганувчиларнинг диққатини ўрганилаётган мазмундаги тугун ҳолатларга қаратиш, педагог томонидан материални ўзлаштириш даражаси, билимларни тизимлашнинг мавжудлиги ҳамда ўқитиш бўйича танлаган иш тизимига тузатиш киритишни аниқлаш асосида тесқари алоқани амалга оширишдан иборат.

Шахсга қаратилган якуний баённинг мақсади ўзлаштирилганларни келгуси бўлимларда ривожлантириш истиқболларини аниқлаш, яқун яшаш ва ўз ишини баҳолашдан иборатдир. А.А.Вербицкий фикрига кўра ушбу метод навбатдаги ўқув предмети материалларини ўзлаштириш, бўлгуси касбий фаолиятни регуляция қилиш воситаси бўлган назарий билимларни амалда қўллаш истиқболларини аниқлаш мақсадида икки-учта ўқитувчилар томонидан амалга оширилиши лозим. Бундай ёндашув предметлараро алоқани самарали амалга оширишни таъминлайди.

Юқорида айтилганлардан шахсга қаратилган баённинг асосий усуллари қуйидагилар деган хулосани чиқариш мумкин: янгини қабул қилишга тайёрлик даражасини аниқлаш; аудиторияни қизиқтирган муаммоларни шакллантириш ва умумлаштириш; ўқув материални экспромт-режалаштириш; шахсан (маълум талаба ёки гуруҳга) мўлжалланган ўқув ахбороти; олинган ахборотдан талабаларнинг қониққанлик даражасини аниқлаш; педагог томонидан ўқувчиларнинг ўқув фанига талаблар даражасини аниқлаш; касбий ўқитишнинг истиқболларини аниқлаш.

Шахсга қаратилган баён методи пресс-конференция шаклида амалга оширилади.

Назорат баён методи – бу мавзунинг ўқитувчи томонидан монолог баён қилиниши бўлиб, унда турли характердаги хатолар ўз аксини топади. Муҳими ушбу хатолар типик, касбий фаолиятда кўпроқ учрайдиган, талабалар синов ва имтиҳонларда йўл қўядиган ва ҳ.к. хатолар бўлиши керак. Касбий таълим амалиётида мазкур методдан фойдаланиш ўрганувчиларда эксперт, оппонент, рецензент кўникмаларини ривожлантиришга имкон беради. Ушбу методдан

якуний машғулотларда якуний назорат мақсадида, ёки жорий назорат вақтида олдинги машғулот материалларини ўзлаштиришдаги қийинчиликларни аниқлаш мақсадида фойдаланиш тавсия этилади.

Назорат баён методини тайёрлаш ва ўтказиш технологияси учта босқични ўз ичига олади: тайёргарлик, баён, якуний. Тайёргарлик босқичи: Педагог мазмун баёнига олдиндан режалаштирилган маълум сондаги хатоларни киритади. Уларнинг сони ўқув материалнинг хусусияти, машғулотнинг дидактик ва тарбиявий вазифаларига боғлиқ бўлади. Хатолар уларнинг мураккаблик даражаларига кўра турлича бўлиши мумкин: юзаки хатолар (талаба уларни топганда ўзига ишончи ва кейинги ишларга қизиқиши ортади) ва жуда яширинган (уларни топиш учун чуқур ва мустақкам билим керак бўлади). Талабалар томонидан аниқланган саволларнинг мураккаблик даражаси ўқув материалнинг ўзлаштирилиш даражасини баҳолашга ёрдам беради.

Баён қилиш босқичи. Педагог режалаштирилган ишларнинг моҳиятини эслатади, хатоларнинг сонини айтади ва баёнга ўтади. Талабалар диққат билан эшитадилар ва топилган хатоларни варақнинг чап томонига қайд қилиб борадилар. Якуний босқич. Машғулот сўнггида олдиндан режалаштирилган хатолар муҳокама қилинади.

Шундай қилиб, назорат баён методи ўз ичига қуйидаги усулларни олади: ўқув материалга мос келмаслик, сабаб-оқибат алоқалари, мантиқнинг бузилиши ва ҳ.к. ларни киритиш; талабаларга сал хатоликлари бор ахборотларни тақдим қилиш; ахборотни қабул қилишни ташкил қилиш; аниқланган хатоларни ёзма равишда қайд қилиш; иш натижаларини жамоа бўлиб муҳокама қилиш; ўз-ўзини баҳолаш.

Назорат баён методини қўллаш амалиёти ўрганувчиларнинг нафакат олдиндан режалаштирилган, балки ўқитувчи эҳтиётсизлик қилиб, диққати чалғиб қилган хатоларни ҳам топишларини кўрсатмоқда. Оқилона қилинган тузатишларни миннатдорлик билан қабул қилиш керак, бу ўқиш жараёнига, ҳамкорлик қилишга, бир-бирини такомиллаштиришга ижобий муносабатни шакллантиради.

Ушбу методнинг функциялари жуда кенг: назорат қилувчи; тўғриловчи; ўқитувчи; рағбатлантирувчи; тарбияловчи; ривожлантирувчи. Чунки якуний таҳлил доирасида педагог талабаларни назарий тафаккурни ривожлантириш жараёнини таъминлайдиган рефлексив позицияга қўяди,

Эвристик мулоқот методи – бу ўқитиш жараёнини савол-жавоб усулида ташкил этиш бўлиб, унда саволлар муаммоли характерга эга бўлади. Жавоб эса талабаларнинг педагог раҳбарлигида фаол аналитик изланишлари натижаси бўлади. Бу методнинг эвристик суҳбат ва муаммо-изланишли суҳбат турлари мавжуд. Уларнинг фарқи шундаки, эвристик суҳбатда фараз, гипотезалар янги мавзунинг бирорта асосий элементига таалукли бўлади. Муаммо-изланишли суҳбатда эса талабалар муаммолар (муаммоли вазиятлар) сериясини ҳал қилишади. Бу эвристик суҳбат битта муаммоли тузилма блокдан иборат бўлиб, унда ўқув фаолият қуйидаги схема бўйича ривожланиб боришини билдиради:

- муаммоли вазиятни ташкил этиш (педагог);
- гипотезаларни илгари суриш (талабалар);
- асослаш ва исботлаш (педагог талабалар билан ҳамкорликда - жамоавий иш)
- хулоса (педагог ёки талаба – талабаларнинг тайёргарлик ва ривожланганлик даражасига кўра).

Муаммо-изланишли суҳбат усули одатда қатор муаммоли тузилган блоклардан ташкил топади ва кетма-кет типдаги полиструктурадан иборат бўлади. Бу ерда кетма-кет келувчи ва ўзаро боғланган муаммоли саволлар серияси (гипотеза, исбот, хулоса) қурилади. Ушбу метод доирасида ўқув фаолият қуйидаги схема бўйича ривожланади:

муаммоли вазиятни ҳосил қилиш (ўқитувчи);

фаразларни илгари суриш (ўрганувчилар ўқитувчи раҳбарлиги остида);

асослаш ва исботлаш (ўрганувчилар ўқитувчи раҳбарлиги остида);

хулоса (ўрганувчилар ўқитувчи раҳбарлиги остида);

биринчи хулосанинг оқибати (натижаси) сифатида юзага келган муаммоли вазиятни ташкил этиш;

фаразларни илгари суриш (ўрганувчилар) ва ҳ.к.

Эвристик суҳбатга мос бўлган усуллар қуйидагилар: гипотезаларни илгари суриш, аргумент излаш, йўналтирувчи саволлар бериш, муаммо яширинган бўғинларни излаш, асосий масалаларни ечишга олиб борадиган хусусий масалаларни аниқлаш; муҳокамаларда йўл қўйилиши мумкин бўлган хатоларни излаш, конкрет кузатишни ташкил қилиш, муаммоли тажриба ёки намоёиш, умумлаштириш.

Эвристик ва муаммо-изланишли суҳбатлар ўрганувчиларни мустақил ўқув-ўрганиш фаолиятига жалб қилиш даражаси бўйича иккинчи даражали муаммоликка мос келади.

Ишлаб чиқариш вазиятларини таҳлил қилиш методи. Ушбу метод талабанинг ўқув фаолиятини онгли режалаштириш ва ташкил қилиш усулидан иборат. У ўрганувчига ходиса, жараённинг ташқи белгилари, ҳолатлари, шароитларига кўра ички характерини тасаввур қилиш ва мақсадга мувофиқ бўлган ечим қабул қилишга имкон беради. Ишлаб чиқариш вазиятларини таҳлил қилиш методи қуйидаги усулларни ўз ичига олади: предмет, ходиса, шартларни уларнинг қисмлари, элементлари, томонлари, хоссалари, характеристикалари, параметрларининг таркибини аниқлаш; ўзаро алоқаларни ўрнатиш ва оптимал қарор қабул қилиш. ва ҳ.к мақсадида фикран қисмларга ажратиш. Шубҳасиз, ишлаб чиқариш вазиятларини таҳлил қилиш методи усуллари реестрига муаммоли ўқитиш усуллари ҳам киради. Ишлаб чиқариш вазиятларини таҳлил қилиш методи қуйидаги имкониятларни беради:

- тафаккурнинг синтез, умумлаштириш, таққослаш, абстракциялаш каби функцияларини ривожлантириш;

- талабанинг ҳаётий ижодиётга фаол тайёргарлигини шакллантириш;

- амалларнинг ақлий схемаларини моделлаштириш.

Методни амалда қўллаш шакли эса ишлаб чиқариш масаласидир. У қурилмаларни автоматлаштириш учун дастурлар ишлаб чиқиш; ишлаб чиқариш ишлари параметрларини аниқлаш; технологик жараёнларни лойиҳалаш бўйича комплекс сифатида бўлиши мумкин.

Ишлаб чиқариш масалалари икки турга бўлинади: ишлаб чиқариш-техник ва ишлаб чиқариш-технологик. Ишлаб чиқариш-техник масалаларни ечиш талабаларда ишлаб чиқариш, касбий, ташкилий-бошқарув фаолиятда технологик маданиятни шакллантириш методикасида энг муҳим ўрин тутади.

Ишлаб чиқариш-технологик турдаги масалалар қурилмаларни бошқариш дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни синовдан ўтказиш; ишлаб чиқариш ишларининг режим ва параметрларини танлаш; технологик жараёнларни лойиҳалаш, қуриш, йиғиш; рационал бўлган ишлаб чиқариш технологияларни қуриш ва танлаш билан боғлиқ бўлади.

Тадқиқот методи – бу амалий ва экспериментал характердаги мустақил ўқув-билиш фаолиятидир. Бунда талаба муаммони ўзи шакллантиради, мавжуд қарама-қаршиликларни англаб, уларни ечиш учун фаразларни ўртага ташлайди ва уларни ечишга ҳаракат қилади. Ўрганувчиларнинг мустақил билиш фаолиятига киришганлик даражасига кўра ушбу метод муаммоликнинг учинчи даражасига мос келади. Тадқиқот методининг икки кўриниши мавжуд: 1) муаммо-изланишли машқлар, 2) тажриба.

Муаммо-изланишли машқлар педагог томонидан берилган назарий ва амалий масалаларни ечишни кўзда тутади. Уни методик тадбиқ қилиш усуллари қуйдагилар:

- стандарт бўлмаган масалалар тузиш;
- муаммони кўйиш;
- берилган маълумотларни таҳлил қилиш;
- ҳодиса, жараённинг моҳияти ва рўй бериш механизмининг аниқлаш;
- олинган билимларни аниқ, стандарт бўлмаган вазиятга кўчириш, объектни кўрсатмаларсиз тавсифлаш.

Тажриба методидан лаборатория-тадқиқот ишларида фойдаланилади, уларни бажариш асосида янги шартлар, қонунлар, назариялар очилади. Тажрибани назарияни ўрганишдан олдин ўтказиш керак, бу талабаларда кашфиёт қилиш, биринчи бўлиш ҳиссини уйғотади. Шу тариқа олинган билимлар ўзининг мустақамлиги, чуқурлиги билан ажралиб туради. Бу методни қўллаш педагог ва талабадан юқори касбий маҳорат, катта энергетик даврий харажатлар талаб қилади. Методни муваффақиятли қўллаш қуйидаги усуллардан фойдаланишга боғлиқ: шахсий амалий кузатишлар асосида мустақил умумлаштириш, назорат саволлар (Агар шароит, параметрлар ўзгартирилса нима бўлади?, Нима бўлади, агар ...? ва ҳ.к) билан қатор тажрибалар ўтказиш, олинган маълумотларни уларни қўллаш чегаралари нуқтаи назаридан таҳлил қилиш, олинган натижаларнинг ишончлилиги даражасини аниқлаш, тажриба дастурини тузиш, тажриба ўтказиш учун мустақил равишда жиҳозлар танлаш ва ҳ.к.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, тадқиқот методи қуйидагиларни ўз ичига олган материалларни ўрганишда яхши самара беради: сабаб-оқибат алоқаларини; бутунлай янги бўлмай, балки аввал ўрганилганларнинг мантиқий давоми бўлган; мустақил изланиш учун имкон берадиган; асосида ушбу соҳа илмининг ғоя, қонунлари ва назарияси ётган; умумлаштирувчи характерга эга бўлган.

Ақлий ҳужум методи. У бирор муаммони ечишда гуруҳ қатнашчилари томонидан билдирилган эркин фикр ва мулоҳазаларни тўплаб, улар орқали маълум бир ечимга келинадиган энг самарали методдир. Бу метод орқали шахсни техник ривожлантириш мумкин. У тўғри ва ижобий қўлланилганда шахсни эркин, ижодий ва ностандарт фикрлашга ўргатади. «Ақлий ҳужум» методи принципи жуда содда: сиз бир гуруҳ иштирокчиларни тўплайсиз ва уларга бирор муаммоли вазиятни ечиш буйича ўз ечимларини (фикр, мулоҳаза) билдиришларини сўрайсиз. Мазкур босқичда иштирокчилар бошқа қатнашувчиларнинг ғояси, фикрини муҳокама қилиши ёки баҳолаши мумкин эмас.

«Ақлий ҳужум» методини қўллашдаги асосий қоидалар:

1. Билдирилган ғоя ва фикрлар муҳокама қилинмайди ва баҳоланмайди.
2. Билдирилган ҳар қандай ғоя ва фикрлар, хатто улар бўлмағур бўлса ҳам, ҳисобга олинади.
3. Қанча кўп ғоя ва фикрлар билдирилса шунча яхши.
4. Билдирилган ғоя ва фикрларни тўлдириш ва янада кенгайтириш мумкин.
5. Ғоя ва фикрларни билдириш учун вақт аниқ белгиланади.

Ушбу метод ижодга йўл очиб, касбий таълимда зарур бўлган креатив тафаккурнинг шаклланишига ёрдам беради.

Ўқитиш методини танлаш

Методларнинг хилма-хиллиги педагогларни танлаш вазиятига қўяди. Конкрет ўқитиш шароитларида қандай метод ва унинг бошқа усул ва усуллар билан бирикмасини қўллаш керак? Бу нимага боғлиқ?

Ўқитишнинг у ёки бу методини танлашда ўқитувчи ҳар гал кўплаб омилларни ҳисобга олиши зарур бўлади. Улардан баъзиларини санаб ўтаемиз:

ўқитиш тамойиллари;

ўқув материалнинг мазмуни, унинг ҳажми ва мураккаблик даражаси;

талабаларнинг ривожланиш даражаси ва уларнинг янги билимларни қабул қилишга тайёрликлари;

талабаларнинг ишчанлик қобилияти ва ўқувчанлиги;

умум ўқув ва кўникмаларнинг шаклланганлиги;

ўқитиш жараёнининг вақт оралиқлари;

аввалги дарсларда қўлланилган методлар;

ўқитишнинг конкрет моддий-техник шароитлари;

режалаштирилаётган машғулотнинг типологияси;

педагог фаолиятини ташкил қилишнинг устувор стили;

ўқитувчининг касбий маҳорати ва тайёрлиги.

Шунча хилма-хил омилларни ҳисобга олиб, методни қандай қилиб танлаш мумкин? Ушбу муолажани яхшироқ қилиш учун кўп ўлчовли жадвал қуриш лозим бўлади. Унинг бир ўқида барча маълум бўлган ўқитиш методлари, бошқасида эса – уларни танлашга таъсир қиладиган омиллар.

У ёки бу методнинг реал ўқув вазиятига мослигини маълум даражада аниқлашга имкон берадиган қуйидаги мантиқий занжирдан фойдаланиш мумкин.

Фараз қилайлик, ўқитиш мақсади – янги ўқув материални англаш ва қайта ишлаш даражасида ўзлаштиришдан иборат бўлсин. Бу ҳолда тушунтирув - кўргазмали баён, образли-ассоциатив баён, кўргазмали ва намоёиш методлари мақсадга мувофиқ бўлади. Бироқ ўрганувчиларда ўқишга мотивация йўқ. Ушбу муаммони муаммоли ўқитиш методлари ҳал қилади, айниқса, материал ҳажми унча катта бўлмай, вақт етарлича бўлса. Бироқ талабаларнинг ривожланиш даражаси қўйилган мақсадларга эришишда муаммоли ўқитишни қўллашни қийинлаштириб қўяди. Демак, улардан воз кечиш керак. Талабаларнинг ишчанлик ва ўқувчанлик даражаси ўртача, демак, тушунтирув-кўргазмали баёндан фойдаланиш яхшироқ бўлади. Умум ўқув ва кўникмалар шаклланганлиги яхши, айниқса талабалар китоб билан ишлашни билишади, демак, информатив матнларни ўқиш усули фойдали бўлади. Вақт чегаралари – битта машғулот ҳажми катта бўлган материални ўрганиш учун етарли эмас, демак, тушунтирув-кўргазмали ёки образли-ассоциатив баёндан фойдаланиш мақсадга мувофиқроқ бўлади. Ўқитувчи шундай тарзда фикр-мулоҳаза юритиб, тарозига солиб, оптимал методни танлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Г.И.Кругликов. Методика профессионального обучения с практикумом. Учеб. пособие для студ. высш.учеб. заведений - М.: Академия, 2005, - 288 с.
2. И.Ф.Харламов. Педагогика. Минск, 2002.
3. В.И.Загвязинский. Теория обучения. Современная интерпретация. - М.: Академия, 2001.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений.: В.6 - М., 1983.-Т.1.
5. Возрастная и педагогическая психология.: Хрестоматия. Дубровина И.В., Прихожан А.М. - М.: Академия, 1998.
6. Венгер Л.А. Психология. - М.: Просвещение, 1988.
7. Возрастная и педагогическая психология. - М.: Академия, 1999.
8. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М.: Академия, 2001.
9. Кулюткин Ю.Н. Личностные факторы развития познавательной активности учащихся в процессе обучения., ж. «Вопросы психологии», 1985, №5, с. 41-44.
10. Матюшкин А.М. Психологическая структура познавательной активности., ж. Вопросы психологии», 1986, №4, с .5-16.
11. Петровский А.В. Психология. – М.: Академия, 2000.

12. Пидкасистый П.И. Педагогика. Учеб. пособ. – М., 2001.
13. Платонов К.К. Место активности в общей структуре личности и ее особенности. – Курск, 1968.
14. Подласый И.П. Педагогика. – М., 2002.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., 1998.
16. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения.: В 3т. – т. 2, М., 1980.
17. Смирнов А.А. Проблемы психологии памяти. М., 1986.
18. Фридман Л.М. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1991.
19. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М., 1988.
18. Дрелелов Х. Домашние задания.: Пер. с нем. Кабановой Н.С. – М.: просвещение, 1989.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	3
Касбий таълим методлари	5
Ўқитишнинг репродуктив методлари	6
Информацион-рецептив методлар	6
Тушунтирув-кургазмали баён	7
Образли-ассоциатив баён	7
Намойиш ва кургазмали методлар	8
Информатив матнларни ўқиш	8
Ўқитишнинг индуктив - репродуктив методлари	9
Типик ишлаб чиқариш вазиятлари методи	

Инструктаж	10
Репродуктив мулоқот	12
Лаборатория-амалий метод	13
Ўқитишнинг продуктив методлари	13
Муаммоли баён методи	13
Мулоқотли баён методи	14
Шахсга қаратилган баён методи	16
Назорат баён методи	18
Эвристик мулоқот методи	19
Ишлаб чиқариш вазиятларини таҳлил қилиш методи	20
Тадқиқот методи	21
Ақлий ҳужум методи	22
Ўқитиш методини танлаш	23
Фойдаланилган адабиётлар	25
МУНДАРИЖА	26

